

AZERBAJCAN'DA FOLKLOR

FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Samir KAZIMOĞLU - Ali Abbas ÇINAR

Türk dünyası zengin bir folklorik yapıya sahiptir. Bu zenginliği bünyesinde barındıran Türk kavimlerinden biri de Azeri Türkleridir. Azerbaycan'da, çağdaş anlamda folklor araştırmaları ancak 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Bu bakımdan Azerbaycan'daki folklor derleme ve araştırmalarını kullanılan teknik, uygulanan yöntem ve bakış açısı bakımından iki ayrı devreye ayırarak incelemekte yarar vardır. Bu faaliyetler Rusya'daki faaliyetlerin etkisinde gelişmiştir.¹ Bunlardan birinci devre 1917 yılına kadar, ikinci devre ise 1920'den sonraki devredir. Birinci devrede yayımlanan çalışmalar materyal ağırlıklıdır. İkinci devrede ise materyalin derlenmesi yanında değerlendirilmesi de söz konusudur. İkinci devreyi de kendi arasında birkaç gruba ayırmak mümkündür: 1. Ekim 1917 İhtilali'nden İkinci Dünya Savaşı'na kadarki devre, 2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarındaki çalışmalar, 3. 1950'den sonraki çalışmalar.

Azeri Türkleri folkloru konusundaki

* Bu çalışma hazırlanırken Paşa Efendiyev'in *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı* (Bakü 1981, Maarif Neşriyatı), Vagnf Veliyev'in *Azerbaycan Folkloru* (Bakü 1985, Maarif Neşriyatı), M.H. Tehmasib'in *Azerbaycan Halk Destanları* (Bakü 1972) ve *Azerbaycan Folkloru* (Bakü 1977) adlı eserleri esas alınmıştır.

ilk bilimsel çalışmalar Avrupa ve Rus araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk dünyasının ortak mirası olan Dede Korkut ve Köroğlu destanı hakkındaki ilk yayınlar Azeri folklor araştırmacılarınca, bu konuda yapılan ilk çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Tebrizli Elyas Muşeg tarafından 1721 yılında yayımlanan "Nağmeler" adlı eser, Azeri Türkleri folkloru hakkındaki materyali içermektedir. Eserde Köroğlu destanına da yer verilmiştir. Köroğlu destanının bir varyantı 1840 yılında İ. Sopen tarafından derlenmiş, kitap bütünlüğünde yayımlanmıştır. Destanın Avrupa'da tanınmasını Polonyalı A. Hodzko sağlamıştır. Bir müddet Kafkasya'da yaşayan ve Azerbaycan'ı dolaşan A. Hodzko, Köroğlu destanını yakından tanımış, halkın ilgisini görmüş, bundan etkilenerek Avrupa'ya döndükten sonra destanı İngilizce ve Fransızca olarak yayımlanmıştır. 1825 yılında Rusça olarak "Derevyanna ja krasavisa (güzel ağaç)" adıyla bir hikâye yayımlanmıştır. Daha sonra Smompk dergisinde "Melik Memmed ve Melik Cemşid", "Şah Rüstem", "Şah Kanber", "Şah İsmail" hikâyeleri bastırılmıştır. A. Zaharov ve A. Kalesev vb. araştırmacıların Azeri Türklerinin halk hikâyelerinin derlenmesi ve yayımlanmasında büyük emekleri olmuştur.

Nikolay Kalışev Şah İsmail, Nevruz, Ali Han, Sevdegâr Ahmet, Melik Memmet, Yalancı Şehzade, Hacı vb. halk hikâyelerini derlemiş, yayımlamıştır. Kerem ile Aslı, Ali Han ve Peri Hanım, Aşık Garip, Nevruz gibi aşk konulu hikâyeler birkaç defa bastırılmıştır.²

19. asırda Rus araştırmacıları Azerbaycan folkloruna ilgi duymaya başlamışlardır. Özellikle Tiflis'te yayımlanan ve Rusça çıkan Kafkaz, Kafkazskiy Vestnik, Tiflisskie Vedomosti, Novde Obzrenie gazeteleri, Moskova ve Përersburg'da yayımlanan Biblioteka Deja Çteniya, Oteçestvennie Zapiski, Sovremennik, Panteon dergilerinde de Azerbaycan folklorunun basılı ilk örnekleri yer almıştır. Bu yüzyıl içinde birçok Rus seyyahı ile birlikte pekçok Rus aydını da Kafkasya'ya seyahat etmiş, Azerbaycan'da da folklor materyalleri derlemiştir. Bu materyallerin bir bölümü yayımlanmıştır. Bu seyyahlardan biri de M.J. Lermontov'dur. Rusların dünya çapındaki bu ünlü şairi Azerbaycan'ın Kuba ve Samah şehirlerini gezerken Aşık Garip destanını öğrenmiş, daha sonra bunun etkisinde kalarak Aşık Garip adıyla telif bir hikâye yazmıştır. V. Miller "Ekskursi v Oblastı Ruskogo Narodnogo Eposa" adlı makalesinde Azerî hikâye ve destan geleneğini incelemiş, önemli tespitlerde bulunmuştur. Öte yandan aşıklık geleneği konusunda da önemli çalışmalar yapılmıştır. J.N. Polonski ve İ.V. Viladimirov'un bu konudaki çalışmaları hemen dikkati çeken çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

Rus araştırmacıların dikkatini çeken ve büyük önem verilen eserlerden biri de Dede Korkut Kitabı olmuştur. 1859 yı-

linda V.V. Velyaminov – Zernov, 1865'te L.A Meyer, 1900'de A.A. Dibayev Orenburg bölgesinde olduğu bildirilen Dede Korkut'un kabrine gitmiş, halk arasında yaşayan Dede Korkut'la ilgili rivayetleri toplamış, yayımlanmışlardır. Rus bilim adamı V.V. Bartold daha bir üniversite öğrencisi iken Dede Korkut hakkındaki her türlü materyali toplamıştır. Bartold'un bu ilgisi, daha sonra Dede Korkut hakkında değerli çalışmalarla taçlandırılır. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasından çevirdiği dört hikâyeyi yayımlar. Cirmünski, Kononov, Samoyloviç, Bertels, Yakuboski, Tumanski, İnostrantsev gibi araştırmacıların da Dede Korkut hakkında çalışmaları vardır.

Azerbaycan folklor çalışmalarında genel olarak halk edebiyatına ayrı bir önem verilmiştir.³ Bunlardan hikâye, destan, efsane, masal, Aşık edebiyatı konularında pekçok malzeme derlenmiştir. Köroğlu, Kaçak Nebi, Millî Nağmeler, Melik Memmet, Saleh ve Baleh, Kerem ile Aslı, Gözelnameler, Mahnular, Şeyh Behlül Lâtifeleri, Seyfelmülük vb. Azerî kültür unsuru Rusça'ya çevrilerek yayımlanmıştır. Önceleri sadece materyalleri derleyip yayımlamakla yetinen Azerî Türkleri folklor araştırmacıları, zamanla folklorun teorileri ve malzemenin değerlendirilmesi konusuna da ağırlık vermişlerdir. Mitolojik, antropolojik, tarihî – coğrafi, marksist vb. ekoller araştırmacılarca değişik boyutlarda benimsenmiş, uygulanmıştır. Folklor çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmaya başlamıştır. Avrupa ve Rusya'da yapılan araştırma yöntem, derleme ve değerlendirme esasları Azer-

baycan'da da yakından takip edilmiş, benimsenmiştir. Prof. Mirza Kâzım'ın 1848 yılında yazdığı "Firdevsi'nin Eserlerinde Fars Esatiri" başlıklı makalesi araştırmacının Azerî Türkü olması ve en eski çalışmalardan biri bulunması dolayısıyla önemli kabul edilmektedir.

19. yüzyılın dikkate değer folklor araştırmacılarından biri de Eyneli Sultanov'dur. O, Azerbaycan'ın il, ilçe ve köylerini adım adım dolaşmış, derlemeler yapmış, bunları kitap halinde yayımlamıştır.⁴ 1887 - 1891 yılları arasında İravan ve Nahçıvan bölgelerinden üç bine yakın atasözü ve deyim derlemiştir. Makaleleri Kafkas ve Dan Ulduzu dergilerinde yayımlanmıştır. Bu dönemin değerli araştırmacılarından biri de M. Mahmutbeyov'dur. Onun Aşık Garip, Molla Kasım, Abbas ve Gülgez destanları yanında, atasözü ve deyimler derlediği, Köroğlu ve Kaçak Nebi destanlarının etkileri konusunda makalelerinin olduğu göz önüne alınırsa yapmış olduğu hizmet daha iyi anlaşılabilir. 1917 Ekim İhtilali'ne kadarki birinci devrede önemli çalışmaları bulunan değerli folklor araştırmacılarının arasında F. Kötçerli, Abdulla Şaik, Seyit Hüseyin, A. Sehet, Reşit Efendiyev, M.F. Ahuntzade, H.B. Zerdabi, N.B. Vezirov, S.A. Şirvani, M.E. Sabir ve N. Nerimanov gibi araştırmacı ve uzmanların adını anmakta fayda vardır. Bu araştırmacıların bazıları Sovyet döneminde de çalışmalarına devam etmişlerdir.

Birinci devrede folklorun niteliği ve niceliğinin hızla öğrenilmesi, araştırılması ve yayımlanmasında Azerî basının da katkısı olmuştur. 1873 yılında eğitimci Hesen Zerdabi, Azerbaycan'da ilk

defa bir gazete çıkarmıştır. "Ekinçi" adlı bu gazetede folklorla dair tanınmış folklorcuların makaleleri çıkmış, folklor materyallerine yer verilmiştir. Ekinçi gazetesini uzun ömürlü olmamışsa da, bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuş, yeniliğin öncüsü olamamışsa da, folklorla ilginin artmasına vesile olmuştur. Daha sonra çıkarılan Molla Nasreddin, Mekteb, Debistan, Rehber, Kelniyet, Arı vb. gazete ve dergilerde folklorla ayrı bir yer verilmiştir.

Sovyetler Birliği Birinci Yazarlar Kurultayı'nın yapıldığı 1934 yılına kadar Azerbaycan folkloru konusunda pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunda 1923 yılında oluşturulan "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbe Cemiyeti"nin de payı vardır. Cemiyetin halk edebiyatı bölümüne getirilen A. Bağrı, H. Zeynalı, V. Hulufli, A. Subhanverdihanov, C. Memmedguluzade, E. Hakvertdiyev'in, Cemiyetçe çıkarılan "Haberler" dergisinde folklorla ait materyallerin yayımlanmasında katkıları olmuştur. Bu devirde toplanan folklor değerleri Maarif ve Medeniyet, Maarif İşçisi, Dan Ulduzu, Azerbaycanı Öğrenme Yolu dergi ve Kommunist, Yeni Yol, Azerbaycan Kolhozcusu gazetesinde bastırıldı. N.B. Vezirov'un "Azerbaycan Halk Nağmalarının Motivleri" adlı çalışmasında 100'den fazla halk hikâyesinin adı geçmektedir. H. Zeynalı "Azerbaycan Atalar Sözü ve Meseller (Bakü 1926)", "Azerbaycan Tapmacaları (Bakü 1928)" adlı iki ayrı kitap yanında "Halk Edebiyatı", "Azerbaycan El Edebiyatı" Oktiyabr (Ekim) İnkılabı ve Azerbaycan Folkloru", "Azerbaycan Folkloru" adında değerli makaleler yayımlamıştır. Folklor üzerinde araştırmaları bulunan

yazarlardan biri de Y. V. Çemenzeminli'dir. İlk defa "Melik Memmet" hikâyesini derleyip yayınlayan odur. "Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar" adlı eserinde halk edebiyatını yazılı ve sözlü olarak ikiye ayırmış, bu çerçevede incelenmiştir. Ayrıca "Halk Edebiyatının Tahlihi" başlığını taşıyan makalesinde değerli tesbitlerde bulunmuştur. V. Hulufu'nun ise aşıklık geleneğinin araştırılması ve derlenmesinde büyük katkısı olmuştur. "Koroğlu (Bakü 1927)", "El Âşıkları (Bakü 1927)" bu çalışmaların bazılarıdır. Azerbaycan folklorunu bilimsel açıdan ele alan, bu alanda değerlendirmelerde bulunan araştırmacılarından biri de Emin Abid'dir. Bu araştırmacı Dede Korkut, Oğuzname üzerinde ayrı ayrı durmuş, "Hece Vezninin Tarihi" adlı makalesinde önemli tesbitlerde bulunmuştur. Folklorun derlenmesi ve yayımlanması çalışmalarını gerçekleştiren araştırmacılarından biri de Salman Mümtaz'dır. Birçok folklor değeri tür olarak ilk defa Salman Mümtaz tarafından derlenmiştir. "El Şairi Gurbanı (Bakü 1923)", "Şahbeyt ve Berceste (Bakü 1923)", "Helek" Bakü 1930", "Unutulmuş Yapraklar (Bakü 1930)" bu çalışmaların başlıcalarıdır. Onun iki ciltten oluşan "El Şairleri" ve "Âşık Abdulla" adlı eserleri bu alanda değerli çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

1920'den günümüze kadar yapılan folklor faaliyetleri "Azerbaycan Sovyet Folklorşinashğı" olarak nitelendirilmektedir. Bu devrede Azerbaycan folklorculuğu gelişme merhalesine geçmiş, çeşitli eserler yayımlanmış, dergiler çıkarılmış, makale ve monografiler yazılmıştır. Bunları birinci devrede meydana getiri-

len çalışmalardan ayıran en temel nokta, daha sistemli ve belli bir plân çerçevesinde oluşturulmuş olmalarıdır. Bu çerçevede hikâye, destanlar bastırılmıştır. Azerbaycan folklorundaki bu canlanma Komünist Parti'nin Sovyetler Birliğini oluşturan bütün cumhuriyet ve topluluklarda olduğu gibi Azerbaycan'da da partinin ideolojisini egemen kılmak, kabul ettirmek için uygulandığı bir taktik olmuştur.⁵ Parti ilkelerinin halk arasında kabul görebilmesi için folklordan yararlanma yoluna gidilmiştir. 1934 yılında Moskova'da yapılan Sovyetler Birliği Birinci Yazarlar Kurultayı'nda folklorun fonksiyonu, kitleleri yönlendirmedeki etkisine dikkat çekilmiştir. Yazar Maksim Gorki'nin bu kurultayda öne sürdüğü görüşler taraftar bulmuştur. 1936 yılında yayımlanan "Şura Edebiyatının Vazifeleri" adlı bildirisinde Gorki, folklor yaratıcılarının ağır hayatlarına, şahsi hayatlarına bakıp ön yargılı davranılmaması, folklorlarda bedbinliğin yerinin olmadığını belirtmiş, folklorun önemi üzerinde durmuştur.⁶ Kurultay sonrasında folklordeki sistemsiz veya az sistemli çalışmalar yerini plânlı, sistemli çalışmalara bırakmıştır. Öte yandan Komünist Partisi'nin parti ideolojisini yaymak yolundaki çabaları hep sürmüştür. Bu ideoloji her platformda değerlendirilmek istenmiştir. Folklor konulu materyalin derlenmesi ve yayımlanması belli kurallara göre yerine getirilmiştir. Parti ilkelerine uygun görülmeyen malzemenin yayımlanması, bu alanda parti ilkelerinin dışına çıkılması yasaklanmıştır. Materyaller siyasi bir içerik ve biçim kazandırılarak yayımlanabilmiştir.

Folklor materyalleri İkinci Dünya Sa-

vaşı yıllarında da dinamik yapısını korumuştur. Bu yıllarda yeni malzemeler doğmuştur. Ham malzemenin derlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda pek çok eser yayımlanmıştır. "Vatan Hakkında Halk Şiirleri", "Aşıkların Büyük Vatan Muharebesi Hakkında" vb. çalışmalar bu dönemin ürünüdür. Bu devrede folklorla ilgilenen ve onun araştırılması ve yayımlanmasına önem veren E. Şerif, M.H. Tehmasip, G. Gasımov, E. Ahundov, H. Arası, M. Arif, M. Cefal, S. Vurgun, M. Hüseyin, M. İbrahimov, O. Sarı Veili gibi yazar ve araştırmacıların önemli katkısı olmuştur.

1950 yıllarından itibaren folkloru yeni bir bakış açısı getirilmiştir. Folkloru bilimsel hüviyet kazandırma yolunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bir yandan öğrencilere yönelik folklor konulu kitaplar yayımlanırken, diğer yandan derleme, araştırma ve değerlendirmelere hız verilmiştir. Folklor konulu yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmaya başlamıştır. Üniversite ve Akademi'de folklor şubeleri kurulmuştur. Azerbaycan Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü Folklor Bölümü'nün folklorun bilimsel açıdan derlenmesi ve incelenmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu çerçevede yeni araştırma alanları ve folklorun ayrıntıları konusunda uzman kişiler yetişmiştir. Bilimler Akademisi Folklor Bölümü Başkanı Prof. Dr. M.H. Tehmasip'in başkanlığında E. Ahundov, N. Seyidov, S. Yagubova'dan oluşan araştırma grubu çeşitli bölge, ilçe ve köylerde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonunda "Azerbaycan Nağmaları", "Kaçak Nebi", "Koroğlu" destanı, aşıklık edebiyatı türleri, bayatılar, bulmaca ve

masallar derlenmiş, bunlar seri kitaplar halinde bastırılmıştır.

1972 yılında M.H. Tehmasip'in "Azerbaycan Halk Destanları" monografisi bastırılmıştır. Bu çalışmanın folklorun incelenmesi yönünde ayrı bir önemi vardır. E. Ahundov'un uzun süreli araştırmaları iki ciltlik "Azerbaycan Folkloru Antolojyası" eserinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahundov, Kaçak Nebi, Katır Memed, Letic Şah çıkarmaları hakkında incelemeleri de bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilân edilmesinden sonra folklor çalışmalarına da yeni bir hüviyet kazandırılması gerçeği ortaya çıkmıştır. Son yıllarda yayımlanan çalışmalarda bilimsellik ön plana çıkarılmak istenmektedir. Bu çerçevede folklorun el uzatılmamış konularına da yer verilmeye başlamıştır. Geçmiş dönemlerine ait geleneksel değerler, gelenek, görenek ve inançlar konusu irdelenmiş, Latince harfli Azeri Türkçesiyle folklor konulu eserler çıkarılmaya başlamıştır.⁷

NOTLAR

1. Rusya'daki folklor çalışmaları konusunda bkz.: Felix J. Onas, "Rusya'da Folklor Faaliyetleri", Çev.: Prof. Dr. Umay GÜ-NAY, *Milli Folklor* Sayı: 20, Kış 1993, s.3-12. Ayrıca bkz.: Ali Abbas ÇINAR, "Kazakistan'da Folklor Faaliyetleri", *Milli Folklor*, Sayı: 21, Bahar 1994, s. 45-51; "Özbekistan'da Folklor Faaliyetleri", *Milli Folklor*, Sayı: 24, Kış 1994, s. 10-19.
2. Paşa Efendiev, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakü 1981, s. 34-35.
3. Azerbaycan folkloru üzerine temel çalışmalar şunlardır: V. Veliyev, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakü 1970; P.